
**ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀՈՒՆԱԲԱՆ ԵՎ ԼԱՏԻՆԱԲԱՆ
ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԻ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ**

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Վ. Գ.

Լատինաբան հայերենը, ինչպես գիտենք, լեզվական արհեստական երևույթ է: Այն արդյունք է լեզվաշինական արտաքին միջամտության, որ տեղի է ունեցել լեզվի օրինաչափությունների՝ հայերենի գրական նորմի նկատմամբ: Այլ կերպ ասած՝ լատինաբանությունը մեզանում եղել է մի տեսակ արտաքին «ոտնձգություն» լեզվի բնականոն, օրինավոր ընթացքի հանդեպ: Այն, ըստ էության, անբարյացակամ երևույթ չէ, ընդհակառակը՝ ավելի շուտ արդյունք է որոշակի կամեցողության, որ երևան է գալիս ինչ-որ խնդիրների իրականացման բերումով և բոլոր դեպքերում տեղի է ունենում բուն լեզվական հնարավորությունների հարստացման ու կատարելագործման նպատակով:

Նկատենք նաև, որ ինչպես ամեն մի լեզվի, այնպես էլ հայերենի պատմության ուսումնասիրության տեսակետից որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում լեզվական առնչությունները: Դրանք տեղի են ունենում ոչ միայն էթնիկական շփումների ձևով, այլև երևան են գալիս տարբեր (ցեղակից և ոչ ցեղակից) լեզուների մշակութային (ոչ էթնիկական՝ արտալեզվական) փոխազդեցությունների հետևանքով: Այստեղ մեզ հետաքրքրում է լատիներենի և հունարենի առնչությունը, որը տեղի է ունենում XIV-XVIII դդ.՝ ոչ թե այդ լեզուների կրողների (էթնիկական միավորների) ընկերային շփումներով, այլ այդ երկու լեզուների (իբրև մշակութային երևույթների՝ ձեռքբերումների) առնչակցությամբ: Մա ինքնին խիստ ուշագրավ երևույթ է առհասարակ լեզուների շփումների (կոնտակտների) տեսության առումով: Այն հետաքրքիր է նաև իբրև պատմական հանրալեզվաբանության ուսումնասիրության առարկա: Մեր լեզվի պատմությունը, բնականաբար, նման նյութ ընձեռում է: Սակայն մինչև այժմ գրեթե չի արժանացել որևէ ուշադրության:

Լեզուների (մշակութային) առնչությունների լավագույն օրինակներից մեկն էլ, դարձյալ հայերենի հետ կապված, եղել է, այսպես կոչված, հունաբան դպրոցի երևույթը: Վերջինս մեզանում բավական լավ է ուսումնասիրված. վերհանված են նրա դրական կամ արժանավոր կողմերը, տրված է դրանց գնահատությունն առհասարակ հայերենի, ինչպես նաև հայոց լեզվի գիտական տերմինաբանության տեսակետից: Ավելին, հունաբան հայերենը մեզանում ուշադրության առարկա է եղել իբրև մշակութային, եթե ոչ նաև գիտական երևույթ: Այս առումով փոքր-ինչ այլ է լատինաբան հայերենի վիճակը: Այն, ինչպես ասացինք, մինչև այժմ չի եղել առանձին ուսումնասիրության առարկա, այլև քննության չի առնվել հայերենի հետ առնչված լեզվական մյուս տարբերակների տեսակետից՝ իբրև տարբեր լեզուների շփումների մի ձև:

Հայոց լեզվի պատմության մեջ երևան եկած այդ երկու երևույթը, անկախ գործառության տեղից և ժամանակից, ընդգրկման չափերի և այլ տարբերակների հետ ունեցած շփումների տարբերություններից, ի հայտ է

բերում որոշակի ընդհանուր գծեր, նույնիսկ նույնություն: Այդ իրողությունը կողմնակիորեն նկատվել է դեռևս անցյալում: Նշենք հետևյալը. «Բայց ասոնց (իմա՝ լատինաբանների - Չ. Վ.) այս աստիճան ապականության ու թյուրության ըստ մասին օգնական եղած կրնա սեպվիլ նախնյաց ժամանակին եղած առաջին գլխավոր հեղափոխությունը, որն որ Ե դարուն մեջ լեզունիս կրած էր, այսինքն՝ Ս. Մեսրոպա երկրորդ դասուն աշակերտներին, որոնք սա վերջիններուն պես մտածելով, ինչպես ասոնք լատիներենի ձեռք, այնպես անոնք ալ հունարենով լեզվի կերպարանքը փոխած էին...»¹: Նշենք լատինաբան և հունաբան հայերենի միջև եղած արտաքին կարգի ընդհանրություններից հատկապես հետևյալները:

ա) Ինչպես հունաբան, նույնպես և լատինաբան հայերենում նորամուծությունները գլխավորապես բռնում են այդ տարբերակների գրեթե ողջ բառապաշարը և քերականական համակարգը:

բ) Դրանք ներմուծվում են ոչ թե միանգամից, այլ աստիճանաբար, ըստ որում՝ տարբեր ժամանակներում հասնելով առանձին չափերի, այլև լեզվի համակարգի մի մասում լինելով թույլ, իսկ մյուսում՝ ավելի ուժեղ արտահայտված: Նկատի առնելով հունաբան հայերենի նորամուծությունները՝ Չ. Աճառյանը գրում է. «Այն բոլոր փոփոխությունները, որ վերնում նկարագրեցինք (բառական, քերականական, համաձայնական), միանգամից անմիջապես տեղի չունեցան, այլ կամաց-կամաց, սկզբում դանդաղ, միայն բառարանական ասպարեզում և այն էլ կարևորագույն բառերի համար, իսկ ավելի հետո ընդարձակվելով բռնեցին ամբողջ բառարանը և քերականությունը»²: Հայերենի համակարգում հունաբանությունը ոչ թե սոսկ պակասի լրացում էր, պարզունակի ճոխացում, այլ (ժամանակի, հատկապես գրավոր հաղորդակցման կարիքներով պայմանավորված) լեզվի հարստացում և կատարելագործում՝ ըստ հունարենի և հունաբան մշակույթի օրինակի: Սա ոչ թե թերություն է, այլ լրացում: Անկախ այլևայլ նկատառումներից՝ հունաբանությունը հայկականի համար անառարկելիորեն նպաստավոր է եղել, եթե մի պահ զանց առնենք երևույթի գնահատության հարցում ինչ-ինչ պայմաններում, այլև տարբեր առիթներով հանդես բերված միտումնավոր մոտեցումը, նաև միակողմանիությունն ու չարաշահումը:

գ) Լատինաբան և հունաբան հայերեններն առնչակից են նաև պատմական բախտի ընդհանրությամբ: Երկուսն էլ, իբրև լեզվի արհեստական հորինվածքի և նեղ հաղորդակցման գործառության կրող (ոչ թե լայն զանգվածների, ասենք՝ տվյալ ժամանակի ողջ հանրության, ժողովրդի լեզու), հետզհետե թուլանում են և «դուրս գալիս շարքից»: Այդ իրողությունը, անշուշտ, ընդհանուր է, բնորոշ բոլոր «արհեստական» միջամտություններին՝ կատարված այս կամ այն լեզվի հանդեպ: Ահա թե ինչ է գրում Չ. Աճառյանը այս իմաստով, այսինքն՝ հունաբան հայերենի և լատինաբան հայերենի պատմականորեն (տարածամասնակյա կտրվածքում) հնարավոր փոխհարաբերության վերաբերյալ: Նախ առաջինը՝ «Լեզուների ընդհանուր փորձից հայտնի է, որ քերականություն ստեղծել անկարելի է. այդ հողի վրա անհատական ջանքերը արժեք չունեն. նրանք միշտ էլ բախվել են ժողովրդի կամ հանրության ժայռ անտարբերության և ուշ կամ կանուխ

¹ Եվրոպա, 1848, N 5, էջ 20:

² Աճառյան Չ., Հայոց լեզվի պատմություն, մ. 2, Ե., 1951, էջ 155:

ջնջվել են: Այսպես և հունաբան հայերենը: Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ հունաբան հայերենը ապրում էր իր ամենափայլուն շրջանը, սովորական լեզուն չի դադարել գործելուց ոչ միայն ժողովրդի մեջ, ուր հունաբան հայերենի ընդունելության մասին խոսք չի կարող լինել, այլև գրագետների շրջանում, որոնք սկսած Ե դարից մինչև ԺԳ դարը շարունակել են հետմետրոպոլիտան հայերենը հունական դպրոցի հետ կողք կողքի: Հունաբան հայերենը մնացել է ուրեմն առանձին մի խմբակի ուսումնական լեզուն՝ լայն խավերի համար օտար, անհասկանալի և անընդունելի»³: Իսկ այժմ երկրորդը՝ «Ամեն մի լեզու, որ կեղծ է և անհատական քմահաճույքի արդյունք, ուշ թե շուտ պիտի վերացվի: Այսպես եղավ նաև լատինաբան հայերենը: Նա ապրեց ու գործեց ամբողջ երկու դար. սկիզբ առնելով Հռոմում կոլեջի կաթոլիկների մոտ՝ 1580-ական թվերին, ապրելով իր լավագույն շրջանը ԺԷ դարում, երբ բոլոր հայերի համար էլ դարձավ բարձր գիտնական լեզու, իր մայրամուտն ապրեց Վենետիկում, Միսիթարյանների մոտ, ԺԸ դարին»⁴:

Երկու մեջբերման համար ընդհանուր է այն, որ արհեստականությունը, հաղորդակցական սահմանափակվածությունը, դրսից ներմուծված լինելը արմատական և վճռական պատճառ են լեզվական այդ երկու տարբերակների վերացման համար: Այնուհետև, որոշակիորեն բնութագրվում է դրանցում եղած ընդհանուրը:

Լատինաբան հայերենը մշակութային առումով զգալիորեն տարբերվում է հունարենից: Ամենից առաջ ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ հայերենի այդ երկու «արհեստական» տարբերակներն առաջացել են տարբեր նպատակամղումներով: Լատինաբան հայերենը, ինչպես հայտնի է, երևան է գալիս այն պատճառով, որ լատին քարոզիչները լեզվական հարցում կանգնած էին որոշակի տարակուսանքի առաջ: Այդ դարում հին գրական հայերենը (գրաբարը) անդառնալիորեն կորցրել էր կենդանի հաղորդակցական միջոց լինելու հնարավորությունը, միջին գրական («կիլիկյան») հայերենը «գրականացած չէր» հատկապես կրոնական-եկեղեցական գործառնական ոճի առումով, որ, ինչպես տեսանք, միարարական շարժման բուն, ամենակարևոր բնագավառն էր: Ուստի նրանք ձեռնարկում են նաև լեզվական մշակման գործին: Դա, ինչպես գիտենք, այդպես էլ նրանց չի հաջողվում, որովհետև արհեստականությունը, որ հիշեցնում էր նախորդների փորձը և հենվում վերջինիս վրա, իրեն լիովին զգացնել էր տալիս: Այս հանգամանքը նկատել են մեր անցյալի բանասերները, սակայն միայն բանասիրական հայեցակետից են վերլուծել ու գնահատել երևույթը: Այսպես, օրինակ, նշվում է, որ «իրոք լատինաբանությունը այնքան նման է հելլենաբանության, որքան հունարենը հռոմայեցվոց լեզվին:

Մեկ տարբերություն կա.

հելլենաբանությունը

³ Նույն տեղում, էջ 164:

⁴ Նույն տեղում, էջ 323: Կարծում ենք, որ ճիշտ չէ լատինաբան հայերենի պատմությունը երկու դարի շրջանակում պարփակելը, որով ակնբերորեն անտեսվում է (ն. տ., էջ 310) նախորդ XIV-XV և XVI-ից մինչև 80-ական թթ. շրջանում լատինաբան հայերենի գործառնական իրողությունը:

գիտության պահանջեն հառաջ եկավ և դեռ կարևորություն մ'ունի. լատինաբանությունը կրոնական պահանջե, և արդեն կորսնցուցեր է իր նշանակությունը»⁵:

Էլ չենք խոսում այն մասին, որ այդ գործում նրանք ընկնում են լիակատար ծայրահեղության մեջ՝ տեղիք տալով հակառակ թևի գոյությանն ու բացահայտ ընդդիմությանը, որն էլ հզորանալով, տարածվելով հասնում է կարևորագույն հաջողությունների ոչ միայն գանազան բնագավառների վերաբերող, այլև հայերենի ինքնօրինականության պահպանման հարցերում⁶:

Հայերենում գործառած հունաբան և լատինաբան տարբերակների առնչությունն ավելի խորը ձևով վերհանելու առումով բավարար չեն եղած տեսակետների ինքնակա մեկնաբանությունն ու առանձնակի գնահատությունը: Անհրաժեշտ է դրանց պատմական արժեքի բացահայտումը, որպեսզի պարզ դառնա մշակույթի այդ բնագավառի դերը մեր ընդհանուր կյանքի առաջընթացի մեջ: Այսպես, լատինաբան հայերենի գնահատության դեպքում բավականին շատ են կրկնությունն ու նախորդ հեղինակների ձեռք բերածի անհարկի օգտագործումը: Լինում է այնպես, որ միննույն երևույթը հետագայում արժանանում է գրեթե նույնպիսի գնահատության, որպիսին այն ստացել է անցյալում:

Բացակայում է հարցի քննության խորացումը: Վերը տեսանք, թե ինչպես է գնահատել հայերենի լատինաբան և հունաբան տարբերակները Հ. Աճառյանը: Այդ գնահատությունը հետագայում նույն ձևով, առանց որևէ խորացման կամ վերանայման, կրկնվում է այլոց կողմից, այսինքն՝ հարցի ուսումնասիրվածությունը մնում է նույն մակարդակին, թեև ստեղծվում է այն տպավորությունը, թե հետագա հեղինակի այս կամ այն աշխատության մեջ լատինաբան հայերենին, օրինակ, հատկացվում է նոր ուշադրություն: Այսպես, խոսելով Բարդուղիմեոս Մարաղացու և նրան աջակցող Հովհաննես Քոնեցու և Հակոբ Քոնեցու հայերենի մշակման ու «կատարելագործման» համար գործադրած ջանքերի մասին, Գ. Ջահուկյանն իր «Գրաբարի քերականության պատմություն» (Ե., 1974, էջ 7) աշխատության մեջ գրում է, որ «սրանց լեզուն ժամանակի գործածական գրաբարն է և առնչություն չունի XVII-XVIII դդ. տարածված լատինաբան հայերենի հետ»: Այսպես ասել նշանակում է երևույթի մասին դեռևս ոչինչ չասել, որովհետև սա, իրոք, միակողմանի, գրավոր աղբյուրների տվյալներից չբխող դատողություն է, որն արված է առանց ժամանակի լեզվական փաստերի դույզն-ինչ քննության: Ավելին, հայտնի է, գիտենք, թե այդպես դատելը ինչի հիման վրա է արվում. այն գալիս է Հ. Աճառյանից: Մեծանուն հայկաբանն իր «Հայոց լեզվի պատմություն» (մաս 2, էջ 310) գրքում նշում է, որ հենց հիշյալ հեղինակների առաջ բերած շարժման ընթացքում գործառած «հայերենը շատ կանոնավոր է և լատինաբան կոչվելու ոչ մի պատճառ չունի: Լատինաբան հայերենը հորինված է ավելի ուշ, ԺԶ դարում, Հռոմում»: Դժվար չէ նկատել, որ այս ձևակերպումը, որը լիովին հենված է գրավոր աղբյուրների և բանասիրական նյութի ուսումնասիրության վրա, հետագայում հասցված է տրամաբանական,

⁵ Անդրիկյան Ն., Ուրվագիծ հայ մատենագրության (Բազմավեպ, 1911, էջ 440):

⁶ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 441:

ավելի կուռ սահմանման: Այդ հարցում Աճառյանն առաջինն է սկիզբ նշում: Դրանից բացի, նկատենք, որ ժամանակին Աճառյանը բավարար էր համարում լատինաբան հայերենը սոսկ Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու՝ Հովվի քերականության հիման վրա տարբերակելը, այսինքն՝ հարցը քննարկել ոչ ամբողջության մեջ, տալ լեզվական այդ տարբերակի ոչ լրիվ նկարագիրը: Իսկ հետագայում սպասելի էին եղածի ոչ թե միակողմանի կրկնումն ու վերահաստատումը, այլ խորացումն ու վերանայումը, և դրա հարկը լիովին զգացվում էր:

Այս ամենը շեշտում ենք (թեկուզ կոնկրետ մեկ օրինակի հիման վրա) այն նկատառումով, որ ասենք, թե այսօր որքան պիտի ջանք թափել ըստ հնարավորին՝ վերացնելու բացթողումը, բացահայտելու լեզվական նշված տարբերակների առնչությունը՝ ելնելով հայոց լեզվի պատմության ամբողջական նկարագրության անհրաժեշտությունից: Ուստի հարկ է ոչ միայն երևույթի քննության ընթացքում կապ վերահաստատել նախորդ ուսումնասիրողների արածի և հետագա անելիքի միջև, այլև նույն երևույթի քննության հարցում ի հայտ բերել առարկայական մոտեցում, երևույթը հետազոտել՝ փաստերի վրա հիմնելով, իսկ այլ ուսումնասիրողների տվյալներն օգտագործել միայն որպես լրացում, կողմնակի փաստ:

Գրական հայերենի հունաբան և լատինաբան տարբերակների առնչության հարցի քննարկման ժամանակ նկատի ենք առնում ոչ միայն մի շարք բուն կամ առանցքային հանգամանքներ, այլև հարակից և ուղեկցող պայմաններ. այդպիսով ամեն մի ուսումնասիրություն կարող է դառնալ ավելի հիմնավոր և առարկայական: Դրանցից այստեղ կարևոր ենք համարում նշելու հետևյալները:

ա) Հայերենը, հունարենը և լատիներենը ցեղակից լեզուներ են և ի հայտ են բերում ծագումնային բացահայտ ընդհանրություններ, որոնք ընկած են նրանց հետագա, ինքնուրույն զարգացման հիմքում: Ցեղակցային այս ընդհանրական հատկությունն այդ լեզուների համար արմատական է, կենտրոնական: Նրանց կրած հետագա փոփոխություններն ու այլ լեզուներից ունեցած ազդեցությունը կողմնակի են, լրացուցիչ նշանակություն ունեն, ուստի կամ ամեննին չեն փոխում այդ լեզուների բնույթը, կամ ունենում են շատ աննշան հետևանք:

բ) Հայտնի է, որ հունարենը և լատիներենը քերականական կառուցվածքով իրար ավելի մոտ են, քան գրաբարը: Այս տեսակետից գրաբարի «մշակումն» ամենից առաջ նշանակում էր նրա կառուցվածքի վերաձևում հիշյալ լեզուների կառուցվածքի օրինակով: Այստեղ տարբերությունը դառնում է առավել ակնառու, առավել հիմնարար՝ գրաբարի կառուցվածքի «կատարելագործման» առումով: Այդ լեզուների միջև եղած քերականական կառուցվածքի տարբերության վերացումը նշանակում է այդ լեզուների ընդօրինակում միմյանցով, ընդհանրացում իրար միջև: Այդպես կոչված՝ հունաբան և լատինաբան հայերեն տարբերակներն այլ բան չեն, քան հայերենի՝ հունարենի և լատիներենի նկատմամբ տարբերությունների վերացում, լեզվական իրողությունների ընդհանրացում: Եվ պատահական չէ, որ լեզվական առանձնահատկությունների «միասնականացումը» պիտի հանգեցնեք որոշակի փոխզիջումների, այսինքն՝ դրանց վերաճման ընդհանուր օրինաչափությունների:

զ) Առավել մասնավոր առանձնահատկություններից հետաքրքիր են, օրինակ, բառերի ածանցումը և բարդումը: Դրանք հունարենում և լատիներենում զգալիորեն տարբեր են հայերենից: Նշենք թեկուզ այն, որ հայերենի նախաձանցումն այնքան բազմաշերտ չէ, ինչքան լատիներենինը կամ հունարենինը: Այնուհետև դա էլ դառնում է այն իրողության պատճառը, որ հայերենում հունարենի, հետագայում նաև լատիներենի օրինակով ամեն անգամ կերտվեն բազմաթիվ և այլազան նախաձանցներ ու նախամասնիկներ, դրանք զուգակցվեն հունարենի և լատիներենի ածանցներին: Արդյունքը, ինչպես գիտենք, լինում է հայերենի հարստացումը զգալի թվով նախաձանցներով, որոնք հիմնականում կենսունակ են արդի հայերենում:

դ) Հունաբան հայերենը ստեղծվում է հին, արդեն մեռած հունարենի և (իր ժամանակի) կենդանի գրաբարի (հին գրական հայերենի), իսկ լատինաբան հայերենը՝ մեռած լատիներենի և մեռած գրաբարի առնչակցությամբ: Սա շատ կարևոր հանգամանք է գրական հայերենի մեջ արտաքին միջամտության հետևանքով տեղ գտած լեզվական այդ երկու տարբերակների կառուցվածքի ուսումնասիրման, դրանց տիպաբանական բնութագրման տեսակետից: Դա նշանակում է մայրենի լեզվի նկատմամբ հանդես բերած օտար ազդեցությունները գնահատել տարբերակված միտումներով, որով ավելի իրական և հատկանշական կարող է դառնալ մեր պատկերացումը հայերենի պատմության վերաբերյալ:

ե) Լատինաբան հայերենի գոյացումը ինչ-որ չափով տեղի է ունենում իր նախօրինակի, այսինքն՝ հունաբան հայերենի համաբանությամբ, այլ կերպ ասած՝ վերջինիս որոշ հնարավորությունների օգտագործմամբ: Քերականական կառուցվածքի այս խիստ հեռացումը, որ նկատվում էր հունաբան հայերենի ժամանակ՝ կապված հատկապես բայական համակարգի ներսում տեղ գտած սեռի և թվի քերականական կարգերի ձևավորման հետ, լատինաբան հայերենում այնքան էլ չի պահպանվում: Այնուհետև, լատինաբան հայերենը օգտագործում է հունաբանների ավանդած որոշ լեզվական իրողություններ՝ լուծելու ինչ-ինչ խնդիրներ (օրինակ՝ ներգոյական հոլովի կազմությունը *ըն* կամ *ն* մասնիկների օգնությամբ):

Ստորև անդրադառնում ենք հայերենի հունաբան և լատինաբան տարբերակների լեզվական քննությանը՝ ելնելով վերը շարադրված դրույթներից:

ա) Նոր հասկացությունների անվանում նորակազմ բառերի օգնությամբ, ընդ որում՝ նորակերտ ածանցավոր բառերի լայն կիրառմամբ: Այս դեպքում առավել չափով ընդօրինակվում են հունաբան հայերենի նախաձանցման հնարավորությունները՝ ի հաշիվ վերջինիս ավանդած նախամասնիկների⁷: Այն հարցը, թե ինչքանով է հնարավոր պարզել նույն նախամասնիկներով կազմված բառերի պատկանելությունը հունաբան հայերենին կամ լատինաբանին, կարելի է հիմնավորել ամենից առաջ համա-

⁷ Հմմտ. **Աճառյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 142-166: Ավելի մանրամասն տե՛ս **Համբարձումյան Վ.**, Գրաբարի գործառնությունը որպես գրական լեզու ԺԸ-ԺԹ դդ., Ե., 1990, էջ 148-176:

պատասխան բնագրերի լեզվական-բառակազմական քննությամբ: Դրանից բացի, կարելի է հիմք ընդունել բառարանների տվյալները: Ասենք, եթե տվյալ բառը, որ կազմված է հունաբան նախամասնիկով, սակայն չի վկայված հին հայերենի որևէ բառարանում, այլև հայերեն բառարանագրական մյուս հուշարձաններում, ապա, ամենայն հավանականությամբ, այն պետք է դիտել նորակազմություն, ավելի պարզ՝ նոր բառ: Սա նախորդի լրացումն է, այսինքն՝ տվյալ բառի բնագրային-լեզվական քննության արդյունքները համադրվում են բառարանագրական քննության ընձեռածին, որով ավելի հավանական է դառնում տվյալ բառի նոր լինելը՝ անկախ հունաբան նախամասնիկով կազմված լինելու հանգամանքից: Նման բառերը, անշուշտ, լատինաբան հայերենի բառապաշարին են վերաբերում, կազմված են լատիներենի համարժեքի բառապատճենման կամ «թարգմանության» հետևանքով: Մեր քննությունը ցույց է տալիս, որ լատինաբան հայերենում օգտագործվում են հունաբան հայերենի գրեթե բոլոր նախամասնիկները՝ անկախ գործածության չափերի տարբերությունից: Այսպես, Քոնեցին գործածում է շարայարադրական տերմինը՝ որպես շաղկապների մի տեսակի անվանում. «շարայարադրական է, որ ստորադասական բանիցն շարադրի, հիզան եթէ, յորժամ, ընդ» (ՅՔՔ, 187): Տերմինը կազմված է կրկնական հունաբան նախամասնիկով՝ յար- և շար-, որով կերտված տերմինը, ելնելով ՆՀԲ-ի տվյալներից, նախկինում գործածված չենք գտնում, այսինքն՝ պայմանականորեն դիտվում է նորաբանություն՝ կազմված լատինաբան հայերենի փուլում: Այդպիսին են նաև ենթաշարադրական (ն. տ., 187) և ենթատարալուծական (ն. տ.) տերմինները, որոնք նշում են շաղկապների մյուս երկու տեսակը՝ իբրև տերմին բաղադրված լատինաբան հայերենի շրջանում, ըստ որում՝ հունաբան ենթ(ա)-, շար(ա)- և տար(ա)- նախամասնիկների օգնությամբ: Նման օրինակներ շատ կարելի է բերել, և դրանց հիմնավորումը, այս կամ այն տարբերությունից անկախ, կարող է լինել նույնը:

բ) Հիշյալ երեք լեզուների նախամասնիկների տիպաբանության տեսակետից հետաքրքիր է հետևյալը: Հայերենի տվյալ նախամասնիկը (օրինակ՝ *այս-, առ-, բաղ-, ենթ-, մակ-, պար-* և այլն), որ հունաբան հայերենի շրջանում և այդ տարբերակի օրինակով հետագայում ևս լծակից էր հունաբան համարժեքին (այն է՝ *ἀπο*, այլև՝ *ἀρ* և *ἀφ*, *προς*, *συν*, *υπο*, *ἐπι*, *πέρ*), արդեն լծակցում է լատիներեն համարժեքին (այն է՝ *ab*, այլև՝ *a*, *ad*, *con*, այլև՝ *cum*, *sub*, *super*, *circum*): Այդպիսով, ստացվում է նախամասնիկի տիպաբանական արժեքի բաշխում երկուսի, այլ կերպ ասած՝ բառակազմական արժեքի կրկնական ծանրաբեռնում: Տեղի է ունենում վաղնջական ցեղակցության լեզուների տիպաբանական նորովի մերձավորություն, «միասնականացում»՝ բառակազմական նախամասնիկավորման շնորհիվ:

Լատինաբան հայերենի դեպքում ևս, ինչպես հունաբանի համար, նրշում է Աճառյանը⁸, նկատելի է նորակազմության գործառական «ստրկու-

⁸ Աճառյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 443:

թյունը», այսինքն՝ լատինաբան հեղինակներն այդ հարցում հասնում են չափազանցության, այն է՝ լատիներեն նախածանցավոր բառերը, բաղադրիչ առ բաղադրիչ թարգմանելով նույնպիսի հայերեն ձևերով, առանց նախապես տեղեկանալու, թե թարգմանելի բառի համար հայերենում արդյո՞ք չկա այլ կազմությամբ (պարզ, բարդ կամ թեկուզ այլազան ածանցավոր) բառ: Ավելին, անտեսվում է նաև այն հանգամանքը, ինչպես ժամանակին Աճառյանն է նկատում հունաբան տարբերակի համար, թե այդ նորակերտ բառը որքանով է ընդունելի, կենսունակ նոր պայմաններում, «հայ ժողովուրդը կարո՞ղ է արդյոք հասկանալ այդ նորակերտ բառերի իմաստը, թե՞ ոչ»⁹: Այսպիսի դեպքերում էլ, ահա, իրար շատ են նմանվում հունաբանը և լատինաբանը, այսինքն՝ վերջինս շատ է ընդօրինակում, «հարազատ» մնում հունաբան հայերենին: Դա, բացի նշվածներից, որոնք ներքին հանգամանքներ են, պայմանավորված է մեկ այլ արտաքին հանգամանքով, որ է՝ հունաբանի և լատիներենի բառակերտման հարցում նախամասնիկավորմանը մեծ տեղ տալու ընդհանրությունը: Այդ երկու լեզուն, ի տարբերություն, ասենք, հայերենի, իրար շատ են մոտենում, բառակազմության հարցում իրար բավականին հարազատ են, այլև մեծապես ընդօրինակում են իրար:

Ավելին, ինչպես հունաբան հայերենում է եղել, այստեղ ևս չարաշահվում է նախամասնիկավորումը՝ հատկապես մեկից ավելի նախամասնիկների կուտակման ձևով, որով մեծանում է բառակազմական արհեստականությունը, և ակնբախ է դառնում լեզվական խորթությունը: Հունաբան հայերենում, ինչպես գիտենք, նախամասնիկավորման նպատակով գործադրվում է ոչ միայն մեկ, այլև լինում են դեպքեր, երբ միաժամանակ հանդես են գալիս երկու և ավելի նախամասնիկներ (հմմտ. հուն. *prosexergizomi* - առատրագործել, այսինքն՝ «յաւելլուլ ինչ», հուն. *μπεριεχω* - ներպարունակել, այսինքն՝ «բովանդակել») ¹⁰: Այս երևույթը նկատելի է լատինաբան հայերենում ևս, սակայն այն տարբերությամբ, որ վերջինիս մեջ դրանք, որքան մեզ հաջողվում է պարզել, այնքան էլ շատ չեն, այսինքն՝ ի տարբերություն հունաբանի, լատինաբան հայերենում ունեն պակաս հաճախականություն: Վերը մենք Քոնեցուց բերեցինք նման մասնիկավորմամբ կազմված բառերի օրինակներ: Այստեղ կարելի է դրանց ավելացնել նաև հետևյալը. անդրաշրջական (բան) (ՅՔՔ, 199), ենթադրեալ («ենթակա». ն. տ.), մակադրական («որոշիչ». ն. տ., 115), վերաբերական շարամանութին (ն. տ., 209), մակազանազանութին (ն. տ., 218) և այլն: Նշենք, որ սրանք առանձնացնում ենք «Լեզվաբանական բառարանի» տվյալների համեմատությամբ, ինչպես նաև ըստ այնմ, որ Քոնեցու երկի քննական բնագրի հրատարակիչները նշում են իբրև տերմինային նորակազմություն: Նշանակում է՝ լատինաբան հեղինակները, նախ՝ այդ հարցում այնքան էլ հմուտ չեն, այնուհետև՝ քիչ են հետևում հունաբան հայերենի օրինակին, ինչպես նաև լատիներենն առհասարակ

⁹ Նույն տեղում, էջ 444:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 445:

այնքան էլ աչքի չի ընկնում նման՝ կրկնական կամ բազմակի նախամասնիկավորմամբ¹¹:

գ) Հունարան նախամասնիկների գործածության հաճախականության վերաբերյալ վիճակագրական հաշվարկ է արել Հ. Աճառյանը՝ ելնելով «Նոր հայկազյան բառարանի» (հ. 1 – 2, Վենետիկ, 1836 – 1837) տվյալներից: Ըստ այդմ՝ պարզվում է, որ նման կազմությամբ բառերի թիվը 1793 է, ընդ որում՝ ներ-՝ 186, գեր-՝ 173, վեր- («նորից»)՝ 140, բաց-՝ 131, արտ-՝ 120, մակ-՝ 121, տար-՝ 117: Իսկ «ամենափոքր թվերը» կազմում են՝ փաղ-՝ 11, դեր-՝ 5:

Այս տվյալները բերում ենք, որպեսզի համեմատենք լատինաբան գրավոր աղբյուրներից քաղած մեր տվյալների հետ (ընտրանքային հաճախականությամբ)՝ ցույց տալու, թե դրանք որքանով են հարաբերվում միմյանց հետ հաճախականության առումով: Այսպես, Աճառյանի նշած ածանցները մեր ընտրանքում երևան են գալիս ընդամենը 87 դեպքում (147 ածանցավոր բառի մեջ), ընդ որում՝ ներ-՝ 43, արտ-՝ 13, բաց-՝ 12, վեր- և մակ-՝ 4 ական, գեր-՝ 3, իսկ դեր-, տար-, և փաղ-՝ 2-ական: Ավելացնենք, որ մեր ընտրանքում գործածված են նաև տրամ-՝ 11, շար-՝ 9, համ/ա/-՝ 8, ապ-՝ 6, առ-՝ 5, ենթ-՝ 11, ստոր-՝ 4, փոխ-՝ 8, պար-՝ 2, բաղ-՝ 2, հոմ-՝ 1:

«Նոր հայկազյան բառարանի» հիման վրա կատարվածը, ինչպես նաև մեր ընտրանքային հաշվարկները տոկոսային հարաբերակցության մեջ բավական մոտ են, իսկ համապատասխան միավորների դեպքում զգացվում է որոշակի տարբերություն: Լատինաբան հեղինակներն ունեցել են իրենց նախօրինակը՝ հունարան կազմությունները, այնինչ հակառակը, բնականաբար, բացառվում է: Իսկ այս կամ այն միավորի գործածության առանձնահատկությունը բացատրվում է ոչ միայն լատիներենի ընդօրինակման ձգտումով, այլև հեղինակների խոսքային հակվածությամբ: Լատինաբան հայերենն այս դեպքում նույնպես ունի որոշակի ավանդույթի հետևորդ լինելու միտում:

Հունարան նախամասնիկների հետագա՝ լատինաբան գործածությունը, թերևս կարելի է կարծել, տեղի է ունենում ոչ միայն լատիներենի ընդօրինակման, այլև հայերենի հարստացման նպատակով:

Լեզվական այդ երկու տարբերակներն իրար առնչակից են նաև բառաբարդման դեպքում: Այսպես, ստեղծվում են միմյանց ներդաշնակ, իրենց նախատիպ կամ բնօրինակ լեզուների հետ միակերպ, բայց բուն՝ ժամանակի հայերենին չպատշաճող բարդ և ածանցավոր բառեր: Հունարան հայերենի համար, օրինակ, իբրև բառակերտման գործոն, Հ. Աճառյանն առանձնացնում է՝ ա) բառացի թարգմանելու մտայնությունը, բ) «բարդ բառերի ստրկական թարգմանությունը»¹²:

Գրեթե նույն մոտեցումն է երևան գալիս նաև լատինաբան բառերի կազմության մեջ: Երկու դեպքում էլ ակնհայտ է օտարլեզվյան բարդ բառերի պատճենման այն միօրինակությունը, որը տարբեր ժամանակներ

¹¹ Հմմտ. Эрун А., *Историческая морфология латинского языка*, М., 1950.

¹² Աճառյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 147:

րում ընդհանուր գծեր է հանդես բերել թե՛ հունաբան և թե՛ լատինաբան հայերենի բառակազմության մեջ: Երկրորդի ընդհանուր ուղղվածությունից բացի, դեր է խաղում նաև նախորդին (հունաբանին) ընդօրինակելու ձգտումը:

Անդրադառնալով հունաբան հայերենի բերած բառաբարդման խորություններին՝ Հ. Աճառյանը հատուկ նշում է, որ նման «բարդությունների կազմությունը հայերենից տարբեր էր: Հայերենը դարձյալ դրանց դեմ ուներ կամ առանձին արմատական բառ և կամ տարբեր ձևով բարդ կամ ածանց (իմա՝ ածանցավոր - Հ. Վ.) ձև»¹³: Այսպես, հունարեն ἑωσφορος «Արուսյակ» բառը հայկական ոճով ունենք արուսեակ, աստղ առաւօտու («լուսաստղ»), իսկ հունաբան թարգմանությամբ՝ վաղորդայնագեցիկ («վաղ առավոտյան ծագող՝ ի հայտ եկող»): Նույնպիսի երևույթ առկա է և լատինաբան հայերենի դեպքում, այսինքն՝ հայերենում վաղուց գոյություն ունեցող այս կամ այն ձևի դիմաց, նույնիսկ դրա փոխարեն նոր թարգմանությամբ կամ պատճենումով մեջտեղ է բերվում նորը՝ լատինաբան ձևը: Օրինակ՝ լատ. *manuductio* «ձեռքից բռնած առաջնորդելը» բառը հայերեն սովորաբար թարգմանվում է ձեռնածութին, ձեռնտուութին, ձեռնօժանդակել (ՆՀԲ, 2, էջ 154), իսկ լատինաբան թարգմանությամբ՝ ձեռքածութին (ՅՊԶ, 48, ՎՅԲ, II, 321), այսինքն՝ «ձեռքով առաջնորդելը» (բառի առաջին բաղադրիչը վերցված է գործ. հոլովով, ինչպես որ է լատիներենում, լատ. *manū* < *manus*-ի եզ. գործ. հոլով, հայ. ձեռք < ձեռն-ի եզ. գործ.):

Ավելացնենք, որ հետագայում, անկախ հունաբան կամ լատինաբան հայերենին ընդօրինակելու ձգտումից, ստեղծվում է մի ավանդույթ, որով օտարլեզվյալ այս կամ այն բառը կամ անվանումը հայերեն է թարգմանվում բացահայտ պատճենումով. օրինակ՝ հուն. կամ լատ. *semidiametros*, *semidiameter*, համարժեքն է հայերեն շառաւիղ (նաև՝ շառաւեղ) բառի, և որը թարգմանվում է նաև կիսատրամագիծ (տե՛ս ՄՊԵրկ., 48) և այլն:

Ձևաբանության մեջ ևս բավականին ցայտուն կերպով նկատվում է այն իրողությունը, որ լատինաբան հայերենն առհասարակ առնչվում է հունաբանին, կամ էլ այս վերջինը նախօրինակ է հանդիսացել լատինաբան ձևերի գործածության համար: Այսպես, լատինաբան հեղինակները որոշակիորեն դիմում են հոլովման և խոնարհման այնպիսի ձևերի, որոնց գործածությունը, ըստ նրանց մտածողության, անհրաժեշտ էր նախ հայերենը լատիներենի կաղապարին մոտեցնելու առումով, այլև մեր լեզվի, այսպես կոչված, «արդիականացման», նրան նոր հնչեղություն հաղորդելու մտահոգությամբ: Նման մոտեցման հետևանքը լինում է այն, որ հայերենը դառնում է ձևաշատ համակարգ ունեցող մի լեզու: Եվ այդ ձևաշատությունը կամ բազմաձևությունը իր հետ բերում է կաղապարային մտածողության մի նոր կնիք, ինչպիսին էր լատինաբանությունը:

¹³ Նույն տեղում, էջ 145:

Այս առումով ուշադրության են արժանի հատկապես հետևյալ իրողությունները:

ա) Լատինաբան հեղինակներն ընդօրինակում են հունաբաններին, երբ գոյականի, երբեմն էլ այլ խոսքի մասերի պատկանող բառերի թեք հոլովներից սեռականի համար գործածում են *-ոջ*, *-ոյր*, իսկ տրականի համար՝ *-ում* մասնիկը:

Հայտնի է, որ հատկապես *-ոջ* և *-ում* վերջավորությամբ ձևեր (հմմտ. *իմ – իմում*, *մի – միոջ*, *միում* և այլն) գործածված են դեռևս մինչև հունաբան հայերենի երևան գալը: Սակայն նման վերջավորությամբ հոլովաձևերը հունաբան հայերենի ջատագովները մի տեսակ հասցնում են ծայրահեղության, այսինքն՝ գործածում են նաև այն դեպքում, երբ դրա փոխարեն հայերենում առկա էր կանոնավոր և ընդհանուր տարածում գտած ձև. օրինակ՝ *ի քաղաքոջ* (փիս. *ի քաղաքի* «քաղաքում»), *ըն կենցաղում* (փիս. *ի կենցաղի* «կենցաղի մեջ, կենցաղում, առօրյա կյանքում»), *նում* (փիս. *ի նմա* «նրանում») և այլն:

բ) Իսկ լատինաբան հեղինակների երկերում և թարգմանություններում դրանք և այդ կարգի ձևերը ոչ միայն անպակաս են, այլև հասցված են բավականին մեծ չափերի: Կարծում ենք, որ հունաբան հայերենից եկող, սակայն լատիներենի օրինակով գործածելի այդ ձևերն անհամեմատ լայն կիրառություն ունեն, քան հունաբան հայերենի մեջ: Օրինակ՝ *ընդ իւրաքանչիւրում* (ՄՖՄԱ, 209), *ընդ գլխոջ և ընդ տոտոջ* (ՎՀՀ, 104), *ըն գրքոջ* (ՄՊ, 25), *ըն յերկինս* (փիս. առանց յ-ի. ՊՔՎ, 102), *ըն թուում* (ՈՇ, 778) և այլն:

գ) Հունաբան հայերենի նմանությամբ կամ ընդօրինակումով լատինաբան հեղինակները որոշակի տեղ են տալիս ներգոյական հոլովի կազմությամբ գործածելով բաղաձայնով սկսվող բառի դեպքում՝ *ըն*, իսկ ձայնավորով սկսվողի դեպքում՝ *ն* մասնիկ-նախդիրները, որոնք թե՛ ծագումով և թե՛ գործառությամբ նույնն են և գտնվում են լրացական բաշխման հարաբերության մեջ: Փաստորեն, հետագայում ևս առաջարկվում է հայերենում ունենալ ներգոյական հոլով՝ իբրև ինքնուրույն միավոր: Նկատենք նաև, որ նման կազմությամբ ներգոյականը զգալիորեն առկա էր, տարածված էր հունաբան հեղինակների երկերում. հմմտ. «նոյն գերկաքանչիւր իմանամք և խոստովանիմք *ներիս ենթակայութիւնս*» (Տիմոթեոս Կուգ, Էջմիածին, 1908, էջ 274): Նման առնչությունը բավականին ակնառու է լեզվական առումով, դրա բանասիրական կողմը, պետք է նկատել, այնքան էլ պարզ չէ: Առաջին դեպքում լատինաբան հեղինակները հայերենի գործածության ժամանակ տեղ են տալիս նաև նախկինում եղածի ընդօրինակմանը, իսկ երկրորդ դեպքում առկա էր մշակութային տարբերությունը՝ հունական և լատինական, ընդ որում՝ տարբեր ժամանակներում երեվան եկած և այլն:

Այսուհանդերձ, կարելի է նշել հետևյալը՝ ա) Լատինաբանության ջատագովներն այնքան էլ հմուտ չեն եղել հայերենի տիրապետման հարցում, որ կարողանային լատիներենին յուրահատուկ ցանկացած ձև թարգմանել և հնչեցնել հայերենով, ոչ թե պատճենել
կամ
ընդօրինակել:

բ) Թարգմանության մեջ ավելի մեծ տեղ են տալիս ձևական (ձևաբանական), քան իմաստային (իմաստաբանական) կողմին, և ամեն անգամ, երբ հայերենում չէին կարողանում գտնել համարժեք (թերևս կապված նախորդ հանգամանքի հետ, որ նշվեց վերը), դիմում էին նոր, ինքնահնար թարգմանության կամ նույնպիսի իմաստային պատճենման: գ) Լինելով որոշ չափով տեղյակ հայերենի անցած ուղուն՝ նրա զարգացման պատմությանը, նրանք փորձում են օգտագործել հատկապես V դ. 60-ական թթ. հետո և հաջորդ երկու-երեք դարում երևան եկած հունաբան «արհեստականությունը», հատկապես վերջինիս առավել մատչելի մասը, որին տեղեկանալն ու յուրացումն ավելի հեշտ կարող էին լինել, քան բուն հայերենին ըստ ամենայնի տիրապետելը: դ) Ավելին, նախօրինակը, տվյալ դեպքում՝ հունաբանությունը դառնում է ոչ միայն ընդօրինակման հիմք, այլև մի տեսակ խթան նոր և նման ձեռնարկման համար, և նրանք դիմում են դրան: Մա է թերևս ընդհանուր գծերով ներկայանալի այն բնութագիրը, թե լատինաբան հեղինակներն ինչպիսի հանգամանքներում և ինչ ձևով են դիմում հունաբան կադապարին, օգտագործում նրա ստեղծած միջոցներից:

Հայերենի հունաբան և լատինաբան տարբերակների տիպաբանական առնչակցության տեսակետից, օրինակ, ոչ պակաս հետաքրքիր է կոչական հոլովի երևույթը¹⁴: Հայտնի է, որ լատինաբան հեղինակները կոչական հոլովը դնում են անունների հոլովների շարքում՝ ելնելով լատիներենի օրինակից. ի տարբերություն Ռիվոլայի, որ կոչականը դուրս էր թողել հոլովների շարքից, Գալանոսն այն վերստին ներառում է այդ շարքում¹⁵: Նման տատանումը բացատրվում է ոչ միայն բուն հայերենին կամ հունաբան հայերենին հետևելու ձգտմամբ, որ նկատում ենք հիշյալ հեղինակների քերականություններում, այլև նրանով, թե այդ հեղինակներն այդ հարցում որքանով են հետամուտ լատիներենին:

Եվ քանի որ այն ժամանակին գործածվելիս է եղել նաև հունաբան հայերենում, ուստի վարանմունք չկար, թե իրենք՝ լատինաբան հեղինակները, ճիշտ չեն վարվել, խաթարել են հայերենի բնիկ համակարգն իր այդ մասով, ճիշտ է, այդ դեպքում ևս օտարլեզվյան համակարգերն են տիպաբանորեն մոտենում իրար, քան թե առնչություն ունենում հայերենի հետ: Իսկ ավելի հին ժամանակներին նայելու դեպքում կարող ենք ասել, թե հայերենը կորցրած է եղել հնդեվրոպական ընդհանրությունից եկող կոչականի իր կազմությունը և նոր ժամանակներում՝ մ.թ. I հազարամյակում և II-ի 500-600-ական թթ., վերստին ձեռք է բերում, սակայն որպես օտարաբանություն՝ հունարենի և լատիներենի երևույթի արտացոլման ձևով: Ուստի կոչականը մեր լեզվում, այսպես կոչված, երկակի տիպաբանական երևույթ է՝ ուղղված մի կողմով դեպի հնդեվրոպական ընդհանրության շրջանը, մյուս կողմով՝ ցեղակից, բայց հետագա շրջանների լեզվական տարբերակները՝ արհեստական միջամտության պայմաններում:

¹⁴ Տե՛ս Մկրտչյան Է., Կոչական հոլովը հայերենում (Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1986, N 3, էջ 49):

¹⁵ Հմմտ. Ջահուկյան Գ., Գրաբարի քերականության պատմություն, Ե., 1974, էջ 15, 31 և այլն:

Հայերենի հունաբան և լատինաբան տարբերակների փոխհարաբերությունը նկատելի է ոչ միայն ձևաբանական, այլև շարահյուսական մակարդակում: Լատինաբան հեղինակներն այս հարցում նույնպես ինչ-որ չափով հետևում են հունաբաններին: Դա նկատվում է թե՛ ինքնուրույն և թե՛ թարգմանական երկերում, սահմանվում համապատասխան քերականություններում: Նշենք դրանցից առավել նկատելի երևույթները:

Հայտնի է, որ հունարենում շարահյուսական որոշակի կառույցներ իրենց արտացոլումն են գտել նաև հայերենի թարգմանական, նույնիսկ ինքնուրույն բնագրերում. V դ. երկրորդ կեսից հետո երևան են գալիս նման երկեր, որոնցում գործածված են շարահյուսական այնպիսի երեվույթներ, ինչպիսիք են, օրինակ, անորոշ դերբայի գործածությունը հայցական, նույնիսկ տրական հոլովների հետ, անցյալ դերբայի գործածությունը սեռական - տրական հոլովի հետ: Այնուհետև, քիչ չեն վերացական գոյականը թանձրացականի փոխարեն գործածությունները, որոնք ոչ միայն հայ, այլև հունական և լատինական քերականական աշխատություններում, նույնիսկ դասագրքերում ձևակերպվում են իբրև շարահյուսական յուրահատուկ կառույցներ:

Լատիներենում ևս շարահյուսական նման կառույցները ոչ միայն այդ լեզվում դրանց ինքնուրույն ձեռքբերում կամ ժառանգություն լինելու, այլև այլ լեզուների, մանավանդ հունարենի հետ ունեցած առնչությունների արդյունք են:

Այս երևույթը նկատում ենք հայերենի դեպքում նույնպես: Կարծում ենք, որ հայերենում վերը թվարկված և նման տիպի մի շարք կառույցներ, որոնք տեղ են գտել հայերենում՝ թե՛ V դ. և թե՛ հետագա ժամանակների գրավոր աղբյուրներում, արդյունք են ոչ միայն հունարենի, վերջինիս ընդօրինակմամբ՝ լատիներենի ազդեցության (որպես կարծում է դասական բանասիրությունը), այլև արտացոլում են նախագրային վիճակը, որն էլ ժառանգություն ունի հնդեվրոպական ընդհանուր վիճակից¹⁶: Շարահյուսական նման կառույցները հայերենում ծագում են տարբեր աղբյուրներից, և դրանց տարբերակված քննությունն անհրաժեշտ է հայոց լեզվի պատմության ավելի իրական (անաչառ) վերհանման ու գնահատության համար:

Տարբերակման մակերեսային մոտեցում կարող է համարվել նաև այն, թե նման կառույցներն ինչ բնութագիր կարող են ստանալ, եթե հանդիպում են հունաբան թարգմանություններում, այնուհետև գործածված ենք տեսնում լատինաբան հայերենով գրված երկերում և այլն: Իսկ ավելի խորը և գիտականորեն հիմնավոր կարող է լինել այն մոտեցումը, որի գործադրման դեպքում ընտրվում են երևույթը բնութագրող ստույգ միջոցներ՝ տարբերակիչ հատկանիշներ, քան այն, թե ինչ բնույթի կամ ինչ լեզվից կատարված թարգմանություններում են դրանք գործածված:

Լատինաբան հայերենի շարահյուսական համակարգում նման կառույցների գործածությունը, կարծում ենք, արդյունք է ոչ միայն հունաբան հայերենի օրինակով առաջնորդվելու հանգամանքի, այլև այն պահի, որ

¹⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Հովհաննես Օճնցի**, Երկեր, գրաքարից փոխադրումը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Վ. Համբարձումյանի, Ե., 1999, էջ 16-17:

որ լատինարան հեղինակները փորձել են իրապես արտացոլել լատիներենի համապատասխան երևույթը՝ կա՛մ հետևելով հունարան դպրոցի ստեղծած ավանդույթին, կա՛մ հանդես բերելով ինքնուրույն պատճենման ձգտում:

Ուստի լատինարան հեղինակները մասամբ օգտվել են հայերենի մեջ վաղուց ներմուծված հունարան ձևերից ու կառույցներից՝ ոչ միայն ուղղակիորեն, այլև ընդօրինակման, համաբանության եղանակով:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄՖՄԱ – Միքայել Ֆեոդորեան, Մանաուանդականք առաքինությունք, Հռոմ, 1681:

ՅՊԶ – Յովհաննէս Պոնա, Ձեռքածություն յերկինս, թարգմ. Վարդան Յունանեան. Հռոմ, 1674:

ՅՔՔ – Յովհաննէս Քոնեցի, Յաղագս քերականի, բնագիրը պատրաստեց Լ. Ս. Խաչիկյանը, ներածությունը՝ Լ. Ս. Խաչիկյանի և Ս. Ա. Ավագյանի, Ե., 1977:

ՆՀԲ – Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիւրմէլեան, Մ. Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2, Վենետիկ, 1836-1837:

ՈՇ – Շարակնոց. Երաժշտական երգեցմունք հոգեւորականք, տպագր. Կար. Ադրիանացոյ և Ոսկ. Երեւանցոյ, Ամստերդամ, 1664:

ՊՔՎ – Ռոբերտոս Բելարմինոս, Վարդապետություն քրիստոնեական, թարգմ. Բարս. Կոստանդնուպոլսեցի, Լիվոռնո, 1670:

ՍՊ – Խորհրդատետր. Սպասաւորություն պատարագի, Հռոմ, 1677:

ՍՊԵրկ. – Երկրաչափություն, յօրինեալ ի Սահակայ Պրոնեան, Վենետիկ, 1794:

ՎՀՀ – Տե՛ս ՀՎՊ – Յակոբ Վիլլոտ, Պատմություն կաթողիկոսաց և թագաւորաց հայոց, Վենետիկ, 1713:

ՎՅԲ, II – Վարդան Հունանյանի բառարան. տե՛ս ՅՊԶ, էջ 3-81:

К ВОПРОСУ О ВЗАИМООТНОШЕНИИ ГРЕКОФИЛЬСКОГО И ЛАТИНОТИПНОГО ВАРИАНТОВ АРМЯНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

АМБАРЦУМЯН В. Г.

Резюме

В лексической, морфологической и синтаксической структуре латинотипного армянского языка, сформировавшегося в XIV–XVIII вв., встречаются искусственные, не соответствующие древнеармянской норме языковые формы. Помимо того, данное явление есть результат верности традициям грекофильской школы, а также калькирования.